

АРАМЕЙСЬКИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ДАВНЬОЄВРЕЙСЬКОГО VORLAGE СЕПТУАГІНТИ

Приймаченко В. В.

Метою цієї роботи є спроба проаналізувати історію дослідження арамейського компоненту в складі Vorlage¹ Септуагінти, котрий був основою для перекладу на давньогрецьку мову, відомого під назвою Септуагінта. А також запропонувати шлях вирішення питання про походження давньогрецького перекладу Біблії, а точніше – Старого Заповіту.

Об'єктом даного дослідження є текст Септуагінти, а предметом дослідження є арамеїзми, які зустрічаються в тексті поряд з гебреїзмами.

Актуальність даної роботи полягає в тому, що до сьогодні не знайдено надійного способу з'ясувати, яким саме було першоджерело, з якого був зроблений переклад Старого Заповіту на грецьку мову, відомий під назвою Септуагінта. Пропонований метод дозволяє зрозуміти, з яких мов робився цей переклад. Методологічною основою праці задля досягнення вказаної мети слугували принципи історизму та об'єктивізму.

В науковій літературі ця тема досліджувалась мало, крім праці російського вченого А. В. Вдовиченко „Традиционный язык Евангелий. Новая модель описания“ [Вдовиченко 2001] в радянській і пострадянській історіографії виявити не вдалось. В цій роботі, котра стосується не тільки Євангелій, але й корпусу текстів Септуагінти, автор торкається тільки закономірностей і деяких особливостей перекладу з давньоєврейської мови на давньогрецьку і особливо звертає увагу на синтаксис обох мов. На його думку перекладачі Септуагінти використовували в перекладі грецьку мову євреїв діаспори, котра відрізнялась від класичної мови греків словниковим запасом і привнесеними елементами синтаксичного порядку, притаманного семітському мовному устрою, такі, як абсолютний інфінітив (наприклад „відповідаючи сказав“), проте він зовсім не звертає увагу на відмінність тексту, який покладений в основу Септуагінти, від масоретського тексту, адже таке дослідження звичайно вимагає також особливих підходів і методів дослідження. Нажаль, автор зовсім не звертає уваги на подібні речі.

Британський вчений Кук Й. (Cook J.) вважає, що перекладачі Септуагінти, принаймні книги Притч, були не просто „перекладачами“ базового масоретського тексту, а цілеспрямовано змінювали текст, щоб він відповідав змісту попереднього розділу [Cook 1995, 58]. Провідний дослідник Септуагінти Світ Г. Б. (Swete H. B.) у своїй фундаментальній праці „Вступ до Грецького перекладу Старого Заповіту“ („Introduction to the Old Testament in Greek“) [Swete 1914] провів детальний аналіз всіх відомих давньогрецьких перекладів Старого Заповіту, а також саму історію походження Септуагінти, викладену в посланні Арістея, проте він не проводить детального аналізу семітизмів, якими рясніє текст (до речі, він жодним словом не згадує про арамеїзми в перекладі LXX).

Відомий текстолог і біблеїст (котрий свої перші текстологічні дослідження проводив по грецькому перекладу книги пророка Єремії) Е. Тов (Tov E.) у своїй фундаментальній праці [Tov 2000, 128–136] не ставить за мету пошук першооснови для LXX. Зокрема про Vorlage для перекладу Септуагінти він говорить наступне: „Хоча в Кумрані і не був віднайдений текст, котрий був би ідентичним або практично ідентичний з прототипом Септуагінти, деякі виключно близькі до Септуагінти тексти були віднайдені (такі, як 4QJer^{b, d}, 4QLev^{a, d}, 4QExod^b, 4QDeut^c, 4QSam^a, 4QDeut^{c, h, j})” [Tov 2000, 109]. Щодо самої Септуагінти, Тов Е. вважає, що вона є лише необхідним джерелом для встановлення Urtext’у² Біблії, але ж невідомо з якої мови робився цей переклад (давньоєврейської чи арамейської).

Загальновідома історія походження найдавнішого перекладу Старого Заповіту на давньогрецьку мову (на відміну від історії інших перекладів Акіли, Теодотіона і Сіммаха) викладена в так званому „листі Арістея до Філократа“, який дійшов до нашого часу в катенах Прокопія Газського, з невеликими варіаціями в працях Філона Александрійського, Йосипа Флавія, Юстина Філософа та багатьох інших авторів пізньої античності і раннього середньовіччя. Ця історія ставилася під сумнів ще Ієронімом Стридонським в IV ст. (автором латинського перекладу Біблії, відомого під назвою Вульгата), котрий в своїх перекладах Масоретського тексту на латину користувався також перекладом Септуагінти. І все ж таки історія походження Септуагінти, найдавнішого перекладу Старого Заповіту на давньогрецьку мову, який був зроблений на протязі III–II ст. до н.е., засвідчена слабо. Найбільш раннім джерелом про

походження Септуагінти є послання Арістея, яке містить одну з легенд про те, як цар Єгипту Птоломеї II Філадельф (285–247 рр. до н. е.), котрий виявив бажання мати власний переклад на грецьку мову давньоєврейського Закону (Тору) в своїй бібліотеці в Александрії. Цей лист Арістея до Філократа (або, як його ще іменують, Псевдо-Арістей) був неодноразово досліджений вченими, зокрема, Іваніцкій В. Ф. зробив його перший коментований переклад на російську мову [Иваницкий 1916]. В листі оповідується про, те як для виконання своєї мети Птоломеї II Філадельф нібито викликав з Єрусалиму 72-х перекладачів, котрих, як це не дивно, розмістили в будинку на острові Фарос (навпроти Александрії, де колись був знаменитий Фароський маяк, чомусь ні в кого не виникло запитання, де там можна було побудувати такий будинок, щоб розмістити стільки людей), котрі повинні були закінчити переклад за 72 дні (крім того, дивний збіг, як на мене, полягає в наступному: 72 перекладачі і 72 дні – так нібито кількість днів теж прив'язана до кількості колін Ізраїльських, адже 72 кратно 12 колінам Ізраїлю). Також не витримує жодної критики інший варіант цієї ж легенди, в котрій говориться, що нібито перекладачі працювали окремо в кожній келії, але переклад у всіх вийшов ідентичним (і це не дивлячись на те, що сувій з текстом Закону для перекладу був наданий з Єрусалимського храму лише один, і головне, яким чином потім після закінчення перекладу всі 72 переклади були звірені і ніхто не помилився при такій копіткій роботі). Та остаточну крапку в критиці листа Арістея поставив британський дослідник Хамфрі Годі, який ще в 1685 році довів, що цей лист є піддробкою, хоча й зробленою ще в античні часи [Елеонский 1875, 19], він не міг бути написаним сучасником тих подій, а щонайменше через сто років після правління Птолемея II Філадельфа. Послання Арістея, таким чином, розповідає про переклад тільки частини Септуагінти – Закону (Тори), а про переклад інших частин Старого Заповіту, а саме Пророків (Невіїм) і Писання (Кетувім), абсолютно не згадується. В той час як автор грецького перекладу книги Премудрості Іісуса сина Сірахова вже згадує ці збірки, крім того в Макавейських книгах (котрі датуються не пізніше як 100 р. до н. е.) цитуються Псалми (які належать до розділу Кетувім) в перекладі Септуагінти. В той же час в книзі пророка Ісаїї в перекладі Септуагінти є натяки на події в Палестині 170–150 рр. до н. е. [Тов 2000, 131], що вказує на при-

близну дату, коли був зроблений переклад цієї книги. Вірогідніше за все, так, як пише про це Сарна Н. (Sarna N.), переклади книг Пророків і Писань робились приватно і поступово на протязі довгого періоду часу, принаймні не збереглося про це жодної традиції (писемної) [Sarna 2005, 890]. Щодо книг Закону в Септуагінті, Арістей говорить про переклад давньоєврейських книг, але в ті часи це могло означати як давньоєврейський так і арамейський оригінал. Наприклад, автор Євангелія від Іоанна наводить деякі терміни арамейською мовою і дає їхній переклад на грецьку мову, вказуючи, що це слово давньоєврейське (хоч насправді перекладає їх з арамейської) Ін. 5:2; Ін. 19:13 та ін.

До речі, щодо походження Септуагінти, Е. Тов наводить цитату з трактату Софрїм 1:7, в котрому говориться про наступне: „Одного разу п'ять мудреців написали Тору для царя Птолемея на грецькій мові, і день той був настільки ж лиховісним для Ізраїлю, як і той, коли було зроблене Золоте Теля, оскільки Тору неможливо перекласти точно“ [Тов 2000, 137]. Дивний висновок можна було б зробити з цього трактату: виходить так, що мудреці, котрі перекладали Тору, були іншої думки щодо потенційної можливості перекладати Тору на інші мови. Досить вдало помітив розходження в поглядах автора трактату Софрїм про можливість перекладу на грецьку мову Тори з трактатом Сангедрін, в якому за словами Іваницького: „Грецька мова визнається особливо придатною для відтворення біблійних істин тому, що вона найбільше вірно віддзеркалює особливості оригіналу. В подальшому стверджується, що Божественне Одкровення було подароване, між іншим і на грецькій мові; визнається також Богом натхненним переклад LXX“ [Иваницкий 1912, 262]. Але все ж таки невеличке зерно правди збереглося і в цьому трактаті, тому що згідно з філологічними дослідженнями Еджмелуса (А. Аejmelaeus) і Веверса (Wevers J. W.) кожную книгу П'ятикнижжя перекладав окремий перекладач „...Переклади книг Буття і Вихід (1–34 розділи) досить таки вільні та еллінізовані; переклад книги Чисел нудний; книги Повторення Закону – дуже акуратний“ [Trebolle 1998, 320] отже вони відрізняються за стилем перекладу, так би мовити особистим „почерком“. Крім того нам невідомо, чи знайомий був автор трактату Софрїм з листом Арістея, проте й він схиляється до думки про те, що почали перекладати Тору на грецьку мову ще при Птолемеї II Філадельфі (285–247 рр. до н. е.). На думку

Еджмелуса „різноманітні частини Vorlage напевне прийшли з різних текстуальних традицій і деякі частини збереглись краще, ніж інші“ [Aejmelaeus 1987, 59], крім того він вважає, що „це було б добрим емпіричним правилом починати з припущення, що численні розходження з Масоретським текстом в основному залежать від Vorlage і тільки у виключно імперативних причинах слід приписувати їх перекладачам“ [Aejmelaeus 1987, 68]. Провідний спеціаліст в дослідженнях Септуагінти Джеліко С. (Jellicoe S.) акцентує увагу на тому, що було зроблено Оригіном з текстом Септуагінти при роботі над Гекзаплами, власне питання про її першоджерело він, нажаль, оминає увагою [Jellicoe 1961, 262–264]. Італійський вчений Сарна Н. вказує на лексичні і синтаксичні гебреїзми в Септуагінті: іноді, за його словами, перекладачі використовували арамейське значення слів при перекладі давньоєврейського тексту, а в цитатах Септуагінти в Новому Заповіті спостерігається радше арамейський оригінал, ніж давньоєврейський [Sarna 2005, 890–891]. Подібний випадок використання арамейського значення слів при перекладі давньоєврейського тексту детально розглянутий в попередній нашій роботі [Приймаченко 2006]. Інший іспанський дослідник Треболе Б. Х. (Trebolle B. J.) вказує на те, що в Септуагінті присутні як гебреїзми так, і арамеїзми, не вказуючи їхню кількість, які саме семітизми, і в яких книгах Септуагінти вони мають перевагу [Trebolle 1998, 320–321]. Крім вище згадуваних дослідників, варто звернути увагу на одну з останніх публікацій Девіла Дж. (Davila J. R.), котрий, досліджуючи Vorlage грецького тексту апокрифічної книги 1 Еноха, прийшов до висновків подібних до наших щодо Септуагінти. А саме, щоб визначити з якого тексту був зроблений переклад книги 1 Енох Девіла, орієнтуючись по особистих іменах ангелів, котрі мають або закінчення множини давньоєврейської, або арамейської мови, він робить припущення, що деякі частини книги 1 Енох були перекладені з різних джерел (арам. або євр.) [Davila 2005, 43–47].

Загальновідомим фактом в науковому світі, який не потребує доведення, є те, що мова Септуагінти „перенасичена“ семітизмами. Проте аналіз цих семітизмів до сих пір, нажаль, не проводився диференційовано. Іншими словами, не проводився аналіз самих семітизмів, з якої саме семітської мови вони потрапили до Септуагінти. Тому власне до цього часу ця тема не є до кінця дослідженою. Крім того, арамейська і давньоєврейська мови

належать до однієї мовної сім'ї і до однієї мовної групи, в них досить багато спільного і в синтаксисі, і лексиці семітські мовні конструкції схожі як у давньоєврейській, так і в арамейській мовах, тому в Септуагінті справді важко розрізнити де був Vorlage арамейський, а де – давньоєврейський.

Але все ж таки кризь грецький текст „просвічується“ (якщо так можна висловитись) відмінний від давньоєврейського арамейський Vorlage, принаймні в деяких частинах книг Септуагінти. Попередній текстологічний аналіз Септуагінти виявив приблизно 200 таких арамеїзмів.

Дослідження семітизмів в Септуагінті є малодослідженою темою в біблеїстиці. Пояснення цьому явищу давалось досить просте. Текст Септуагінти „переповнений“ так би мовити семітизмами тому, що переклад з давньоєврейської на давньогрецьку мову робився людьми, для яких близька була мова предків, а давньогрецьку мову вони пристосовували для передачі текстуальних особливостей Старого Заповіту (такі, як абсолютний інфінітив „говорячи сказав“, початок речення із сполучника „І сказав...“, що не властиво для класичної грецької мови та ін.). На цьому в принципі більшість дослідників і зупинялась, не вдаючись в детальний (я б назвав, диференційований) аналіз гебреїзмів та арамеїзмів.

Важливо розглянути детально предмет дослідження. В решті решт наведені нижче приклади говорять самі за себе, про те, з яких джерел перекладалась Септуагінта. Якщо переклад робився з давньоєврейського тексту, перекладачі тих слів, котрі вони не перекладали, а писали їхню транскрипцію за допомогою грецьких літер так, як це наведено в прикладі 1 Цар. 6:24.

LXX 1 Kings 6:24 καὶ πέντε πήχεων πτερύγιον τοῦ χερουβ τοῦ ἐνός καὶ πέντε πήχεων πτερύγιον αὐτοῦ τὸ δεύτερον ἐν πήχει δέκα ἀπὸ μέρους πτερυγίου αὐτοῦ εἰς μέρος πτερυγίου αὐτοῦ

וְהָיָה חֵרֹב אֶמֶת כְּנָף הַכְּרוּב הָאֶחָד וְהָיָה חֵרֹב אֶמֶת כְּנָף הַכְּרוּב הַשֵּׁנִית עֶשֶׂר אַמּוֹת מִקְצוֹת כְּנָפָיו

וְעַד־קְצוֹת כְּנָפָיו:

Отже перекладачі в таких випадках намагались точно передати назву об'єкта (у відповідності до давньоєврейського оригіналу חֵרֹב = гр. χερουβ).

Коли ж те саме слово стояло в множині, то перекладачі знову таки передавали його транскрипцію грецькими літерами. Так,

як це видно в наведеному прикладі Вих. 25:18. В даному випадку можна побачити, що передане слово в множині, чоловічого роду (χερουβιμ=כְּרֻבִים). Цей випадок дуже показовий тому, що можна прослідити, як саме перекладали в такому випадку (зрозумілі речі тільки для семітів, там, де ще не зовсім забули гебрійську мову і вже розмовляли арамейською). Іншими словами, іменник в множині перекладався на арамейську мову з ознакою множини, але вже на арамейській, а не повторювали давньоєврейського оригіналу. В Таргумі Онкелоса з уже згадуваним прикладом в даному випадку стоїть наступне Вих. 25:18: евр. כְּרֻבִים = арам. יבֹורכ.

LXX Exodus 25:18 καὶ ποιήσεις δύο χερουβιμ χρυσᾶ τορευτὰ καὶ ἐπιθήσεις αὐτὰ ἐξ ἄμφοτέρων τῶν κλιτῶν τοῦ ἰλαστηρίου

WTT Exodus 25:18 וְעָשִׂיתָ שְׁנַיִם כְּרֻבִים זָהָב מִקְשֵׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם מִזְּנֵי קְצוֹת הַכַּפְרֹת:

יבֹורכ Onkelos Exodus 25:18

Другий показовий випадок перекладу тексту з єврейського оригіналу на грецьку мову. 2 Хр. 30:1 і 2 Хр. 35:18 дають можливість порівняти переклад назви головного свята в Стародавньому Ізраїлі – Пасха (Песах). 2 Хр. 30:1 дає такий переклад евр. פֶּסַח = гр. φασεκ. А 2 Хр. 35:18 дещо по іншому передає літеру π (хет) евр. פֶּסַח = гр. φασεχ. Отже, як і в попередніх прикладах, перекладачі намагались більш менш точно передати звучання слів грецькою мовою так, як вони звучали в оригінальному тексті.

LXX 2 Chronicles 30:1 καὶ ἀπέστειλεν Εἰζεκιᾶς ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ καὶ Ἰουδαὶν καὶ ἐπιστολὰς ἔγραψεν ἐπὶ τὸν Εφραὶμ καὶ Μανασσῆ ἐλθεῖν εἰς οἶκον κυρίου εἰς Ἱερουσαλὴμ ποιῆσαι τὸ φασεκ τῷ κυρίῳ θεῷ Ἰσραὴλ

WTT 2 Chronicles 30:1 וַיִּשְׁלַח יְהוֹשָׁפָט בְּכָל-יִשְׂרָאֵל וְיְהוּדָה וְגַם-אֶמְרֹת כָּתַב עַל-אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה לְבוֹא לְבֵית-יְהוָה בִּירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

LXX 2 Chronicles 35:18 καὶ οὐκ ἐγένετο φασεχ ὅμοιον αὐτῷ ἐν Ἰσραὴλ ἀπὸ ἡμερῶν Σαμουὴλ τοῦ προφήτου καὶ πάντες βασιλεῖς Ἰσραὴλ οὐκ ἐποίησαν ὡς τὸ φασεχ ὃ ἐποίησεν Ἰωσίας καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ Λευῖται καὶ πᾶς Ἰουδα καὶ Ἰσραὴλ ὁ εὐρεθεὶς καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ τῷ κυρίῳ

WTT 2 Chronicles 35:18 וְלֹא־נַעֲשֶׂה פֶסַח כְּמִוּהוּ בְיִשְׂרָאֵל
 מִיָּמֵי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא וְכָל־מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לֹא־עָשׂוּ כַפֶּסֶחַ
 אֲשֶׁר־עָשָׂה יְאֹשִׁיָּהוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל־יִהוּדָה
 וְיִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָא יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם:

На противагу цьому, якщо переклад робився з арамейського тексту, тоді можна побачити наступне: при транскрипції назви свята Пасха (Песах) евр. פֶסַח = гр. πάσχα, що скоріше відповідає арамейському פֶסַח (Пасха), ніж давньоєврейському. Отже, маємо можливість припустити, що оригінальний текст для Септуагінти в даному уривку був спочатку перекладений на арамейську мову (або написаний арамейською, нажаль немає можливості це стверджувати, але й заперечувати це теж не можна). Тобто (Vorlage) оригіналом для Септуагінти міг бути, можливо, невідомий для нас Таргум. До речі в Таргумі Онкелоса (один з найдавніших арамейських перекладів П'ятикнижжя) в Лев. 23,5 стоїть слово פֶסַח.

LXX Leviticus 23:5 ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ ἐν τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν πάσχα τῷ κυρίῳ

WTT Leviticus 23:5 בְּיַן הָעֲרִבִים פֶסַח לַיהוָה:
 עֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעָה עֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ

Таргум Онкелоса Leviticus 23:5 : פֶסַח

Подібна ситуація також спостерігається в книзі Вих. 12:11 МТ – פֶסַח (Песах) LXX – πάσχα (Пасха) Таргум Онкелоса – פֶסַח (Пасха). Подібний приклад можна зустріти також в книзі пророка Іс. 6:2 та Іс. 6:6 слово – σεραφιν (серафін) теж предає множину з арамейської мови, а не гебрейського שְׂרָפִים (серафім).

LXX Exodus 12:11 οὕτως δὲ φάγεσθε αὐτὸ αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιέζωσμένοι καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν καὶ αἱ βακτηρίαι ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν καὶ ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς πασχα ἐστὶν κυρίῳ

WTT Exodus 12:11 וְכִכָּה תֹאכְלוּ אִתּוֹ מִתְנַיִם קִגְרִים
 נְעִילֵיכֶם בְּהַגְלִיכֶם וּמִקְלֵיכֶם בְּיָדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אִתּוֹ
 בְּהַפְזוֹן פֶסַח הוּא לַיהוָה:

Таргум Онкелоса Exodus 12:11 פֶסַח

LXX Isaiah 6:2 καὶ σεραφιν εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ καὶ ταῖς μὲν δυσὶν κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον καὶ ταῖς δυσὶν κατεκάλυπτον τοὺς πόδας καὶ ταῖς δυσὶν ἐπέταντο

WTT Isaiah 6:2 שְׁרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפִים שֵׁשׁ
כְּנָפִים לְאַחַד בְּשֵׁתִים יִכְסֶה פָּנָיו וּבְשֵׁתִים יִכְסֶה רַגְלָיו
וּבְשֵׁתִים יַעֲוֶף:

LXX Isaiah 6:6 καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἓν τῶν σεραφῖν καὶ ἐν τῇ
χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου

WTT Isaiah 6:6 וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן־הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רִצָּפָה
בְּמַלְקָתִים לְקַח מִעַל הַמִּזְבֵּחַ:

Вищенаведений приклад з книги Вих. 25:18 із словом „херувім“ (χερουβιμ=כרבים), цей вірш ймовірно перекладався з давньоєврейської мови, в той час як 2 книга Самуїла частіше використовує іншу транскрипцію цього слова 2 Сам. 6:2 Χερουβιν (херувін) замість Масоретського כרבים (херувім).

LXX 2 Samuel 6:2 καὶ ἀνέστη καὶ ἐπορεύθη Δαυιδ καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὁ μετ’ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων Ἰουδα ἐν ἀναβάσει τοῦ ἀναγαγεῖν ἐκεῖθεν τὴν κιβωτὸν τοῦ θεοῦ ἐφ’ ἣν ἐπεκλήθη τὸ ὄνομα κυρίου τῶν δυνάμεων καθημένου ἐπὶ τῶν Χερουβιν ἐπ’ αὐτῆς

WTT 2 Samuel 6:2 וַיִּקָּם וַיֵּלֶךְ הַיּוֹד וְכָל־הָעָם אַשֶּׁר אִתּוֹ
מִבְּעַל־יְהוּדָה לְהַעֲלוֹת מִשָּׁם אֶת אָרוֹן הָאֱלֹהִים
אַשֶּׁר־נִקְרָא שֵׁם שָׁם יְהוָה צְבָאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרִבִּים עֲלָיו:

Цікаво, що передача слова „субота“ в Лев. 23:3 (а також в багатьох інших місцях) Септуагінти – *σάββατα* не відповідає Масоретському слову שַׁבַּת (шабат), а скоріше арамейському שַׁבְּתָא (шабата) в данному випадку це підтверджується Таргумом Онкелоса.

LXX Leviticus 23:3 ἕξ ἡμέρας ποιήσεις ἔργα καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα ἀνάπαυσις κλητὴ ἁγία τῷ κυρίῳ πᾶν ἔργον οὐ ποιῆσεις σάββατά ἐστιν τῷ κυρίῳ ἐν πάσῃ κατοικίᾳ ὑμῶν

WTT Leviticus 23:3 שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן מִקְרָא־קֹדֶשׁ כָּל־מְלָאכָה לֹא
תַעֲשׂוּ שַׁבַּת הוּא לַיהוָה בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם:

Таргум Онкелоса Leviticus 23:3 אַתְּבַשׁ ... אַתְּבַשׁ

Навіть в етнонімах зустрічається те саме явище, а саме в книзі Повторення Закону 2:11 при передачі етноніму „Рефаїм“ רֶפְאִים, в назві котрого є двоїна, на грецьку мову в Септуагінті передається як *Ραφαῖν*, що відповідає двоїні арамейської мови, а не давньоєв-

рейської. Отже, і цей уривок, як і наступний з Повт. Закону 2:20 етнонім “Замзумім” מִזְמוּמִים, передається в Септуагінті як Ζομζομμιν (Зомзомін, множина арамейської мови), що говорить про арамейський прототип для такого перекладу даного уривку, тому що в інших місцях в тих же етнонімах, або в назвах ангелів херувім або терафім передається як множина з давньоєврейського тексту.

LXX Deuteronomy 2:11 Ραφαῖν λογισθήσονται καὶ οὗτοι ὡσπερ οἱ Εὐακιμ καὶ οἱ Μωαβῖται ἐπονομάζουσιν αὐτοὺς Ομμιν

Deuteronomy 2:11 אֲרֵי־רַפְאִים יִהְיוּ אֲרֵיהֶם לְעַנְקִים

וְהַמְאֲבִים יִקְרָאוּ לָהֶם אֲמִים:

LXX Deuteronomy 2:20 γῆ Ραφαῖν λογισθήσεται καὶ γὰρ ἐπ’ αὐτῆς κατῴκουσιν οἱ Ραφαῖν τὸ πρότερον καὶ οἱ Αμμανῖται ὀνομάζουσιν αὐτοὺς Ζομζομμιν

אֲרֵי־רַפְאִים תִּחְשַׁב אֲרֵיהֶוּא רַפְאִים

יִשְׁבוּ־בָהּ לְפָנִים וְהַעֲמִינִים יִקְרָאוּ לָהֶם מִזְמוּמִים:

Таких прикладів з тексту Септуагінти можна навести безліч, вище вказані місця показові тому, що саме ці семітизми частіше інших зустрічаються в тексті Старого Заповіту.

З огляду на вище наведені приклади арамеїзмів, котрі різко контрастують в порівнянні з гебреїзмами, можна вивести основні ознаки предмету даного дослідження, а саме: форми множини та двоїни в іменниках, це як правило власні назви, етноніми та топоніми. Крім того, це закінчення іменників, які не перекладались на грецьку мову, як правило в арамейській мові вони мали закінчення на ם- (постпозитивний артикль алеф), котрий в грецькому перекладі замінювався літерою α (альфа).

Цей короткий огляд проблеми окреслює приблизні межі мого дослідження, котрі можна розширити і збагатити посиланнями на наукові праці.

Вивченню семітизмів в Септуагінті присвячено чимало наукових праць, проте ця тема все ще не є досконало вивченою. Семітизми власне не вивчались як такі, тобто не виділялись серед них арамеїзми та гебреїзми. Тому, на мій погляд цей факт і пройшов поза увагою вчених, що першоосновою (Vorlage) для перекладу Септуагінти був неоднорідний давньоєврейський текст, а можливо також і невідомий нам текст арамейського таргуму, безліч слідів якого в грецькому тексті можна побачити (поки не знайдений жодний екземпляр такого таргуму, все ж таки не можна

однозначно стверджувати, що він існував, проте є всі підстави зробити подібне припущення).

Отже, виникає можливість провести аналіз різних семітських матеріалів для грецького перекладу Септуагінти. Саме такого аналізу не проводилось над текстом Септуагінти. Вже зараз після попереднього текстологічного аналізу можна побачити, що наприклад 1 книга Самуїла вірогідніше перекладалась з давньоєврейського тексту, в той час як 2 книга Самуїла містить набагато більше арамеїзмів, що може означати: або дана книга ймовірно перекладалась з невідомого нам тексту таргуму, або різні перекладачі цих книг дотримувались своїх особистих правил перекладу Старого Заповіту, але тоді не можна пояснити чому арамеїзми і гебреїзми присутні в обох книгах Самуїла. Такий же попередній висновок можна зробити щодо книги Хронік (Параліпоменон в Септуагінті), в котрій семітські слова перенесені з давньоєврейської мови. Отже, доводиться стати на сторону тих вчених, котрі твердять про те, що перекладачі Септуагінти дотримувались того тексту, який вони мали перед собою, і тільки в крайніх випадках допускали відхилення від масоретського тексту.

Вивчивши доступну літературу з даного питання, я прийшов до висновку, що це питання є не достатньо вивченим. В той час як ретельне дослідження його може привести до більш глибокого розуміння історії створення Септуагінти, котра вплинула на культуру багатьох народів, в тому числі й українського, бо саме з неї робився давньослов'янський переклад Біблії.

¹ Vorlage – нім. оригінал, першоджерело.

² Urtext – нім. оригінал, автограф.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко А. В. Традиционный язык Евангелий. Новая модель описания // Синописис. – 2001. – Вип. № 4–5. – С. 258–283.

2. Глубоковский Н. Н. Библиейский греческий язык в писаниях Ветхого и Нового Завета. – К.: Тип. Акц. О-ва „Пётр Барский в Киеве“, Крещатик № 40, 1914. – 76 с.

3. Елеонский Н. А. Свидетельства о происхождении перевода LXX и степень их достоверности // ЧОЛДП. – 1875. – № 1. – С. 3–47.

4. Иваницкий В. Ф. О происхождении иудейского эллинизма Александрии // ТКДА. – 1912. – Т. 2, кн. II–III – С. 253–269.
5. Иваницкий В. Ф. Письмо Аристея к Филократу // ТКДА. – 1916. – Т. 2, кн. VII–VIII. – С. 153–198.
6. Иваницкий В. Ф. Письмо Аристея к Филократу // ТКДА. – 1916. – Т. 3, кн. IX–X. – С. 1–37.
7. Иваницкий В. Ф. Письмо Аристея к Филократу // ТКДА. – 1916. – Т. 4, кн. XI–XII. – С. 197–225.
8. Приймаченко В. В. Текстологічне зауваження до Пісні над піснями 7,6 // Сходознавство. – 2006. – № 33–34. – С. 148–156.
9. Тов Э. Текстология Ветхого Завета: Пер. с англ. – М.: ББИ, 2000. – 424 с.
10. Aejmelaeus A. What Can We Know about the Hebrew *Vorlage* of the Septuagint // *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*. – 1987. – № 99. – P. 58–89.
11. Cook J. Were the Persons Responsible for the Septuagint Translators and/or Scribes and/or Editors? // *Journal of Northwest Semitic Languages*. – 1995. – № 21(2). – P. 45–58.
12. Davila J. R. How Can We Tell if a Greek Apocryphon or Pseudepigraphon Has Been Translated From Hebrew or Aramaic? // *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*. – 2005. – Vol. 15, № 1. – P. 3–61.
13. Jellicoe S. Aristeas, Philo and the Septuagint *Vorlage* // *Journal of Theological Studies*. – 1961. Vol. XII, № 2. – P. 261–271.
14. Sarna N. M. *Biblical Literature: Hebrew Scriptures* // *Encyclopedia of Religions*. Gale–Thomson. – 2-nd ed. N.Y. – London, 2005. – Vol. 2. – P. 878–896.
15. Swete H. B. *Introduction to the Old Testament in Greek*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1914. – 640 p.
16. Treballe B. J. *The Jewish Bible and the Christian Bible: Translated from the Spanish by W. G. E. Watson*. – Leiden: Brill, 1998. – 574 p.